

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Сумська філія

Кафедра соціально-економічних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**з навчальної дисципліни «Страхування»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти**

081 Право (право)

за темою – «СТРАХОВІ РИЗИКИ І ЇХ ОЦІНКА»

Суми 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 08.07.2024 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-економічних дисциплін
Протокол від 25.06.2024 № 23

Розробник:

Доцент кафедри соціально-економічних дисциплін Сумської філії ХНУВС,
кандидат економічних наук, доцент Виганяйло С.М.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат педагогічних наук, доцент Савицька М.Є.
2. Доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Сумського національного аграрного університету, кандидат економічних наук, доцент Самошкіна І.Д.

План лекції

1. Поняття ризику та його основні характеристики.
2. Класифікація ризиків.
3. Управління ризиком.

Рекомендована література

Нормативна література

1. Про страхування : Закон України від 07.03.96 р. № 86/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр/>.
2. Про страхування : Закон України від 18.11.2021 р. № 1909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text>.
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
4. Податковий кодекс України від 02.12.2010р. № 2755-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
6. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів : Закон України від 01.07.2004 р. № 1961-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1961-15>.
7. Про затвердження Положення про обов'язкове особисте страхування від нещасних випадків на транспорті: Постанова КМУ від 14.08.1996 р. № 959. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-96-%D0%BF>.
8. Про затвердження Порядку та правил обов'язкового страхування відповідальності власників собак за шкоду, що може бути заподіяною третім особам : Постанова КМУ від 09.09.2002 р. № 944. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/944-2002-%D0%BF>.
9. Про затвердження Порядку та правил проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності громадян України, що мають у власності

чи іншому законному володінні зброєю, за шкоду, яка може бути заподіяною третій особі або її майну внаслідок володіння, зберігання чи використання цієї зброї : Постанова КМУ від 29.03.2002 р. № 402. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402-2002-%D0%BF#Text>.

10. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою : Закон України від 02.09.2012 р. № 4391-17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17#Text>.

11. Про затвердження порядку та правил проведення обов'язкового страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків : Постанова КМУ від 23.04.2003 р. № 590. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2003-%D0%BF#Text>.

12. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>.

13. Про господарські товариства : Закон України від 19.09.1991 року № 1576-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12>.

Основна

1. Сосновська О.О. Страхування: навчальний посібник. К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2021. 328 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/39294/1/O_Sosnovska_NP_Strahovanie_2021_FITU.pdf.

2. Організаційно-правове забезпечення страхової діяльності в Україні: навч.-метод. посібник [Електронний ресурс] / [Є.О. Харитонов, О.І. Сафончик, О.С. Адамова та ін.]. Одеса : Фенікс, 2020. 121 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12593/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B5_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE_%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

3. Журавка О.С., Бухтіарова А.Г., Пахненко О.М. Страхування: навчальний посібник. Суми: Сумський державний університет, 2020. 350 с. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/76863/1/Zhuravka_strakhuvannia.pdf;jsessionid=1FBB7510CDB1A0132B055A5271B7E0A4

4. Говорушко Т.А., Стецюк В.М. Страхування: навч. посіб.: Львів: «Магнолія 2006», 2014. 328 с. URL: <http://posek.km.ua/biblioteka/%D0%A1/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%85%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%93%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%83%D1%88%D0%BA%D0%BE%20%D0%A2.%D0%90..pdf>.

5. Сокиринська І.Г., Журавльова Т.О., Аберніхіна І.Г. Страховий менеджмент: навчальний посібник. Дніпропетровськ: Пороги, 2016. 300 с. URL: http://195.24.133.161/file/sokirinska_strahoviy_menedzhment.pdf.

6. Горбач Л.М., Кадебська Е.В. Страхування: підручник. К.: Кондор-Видавництво, 2016. 544 с.

7. Пацурія Н.Б., Войцеховська І.М., Головачова А.С. Правове регулювання у сфері страхування та перестрахування: проблеми теорії і практики : монографія, К. : Видавництво Ліра-К, 2017. 256 с. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/22963/1/N_Patsuriia_I_Voitsekhovska_N_Golovachova_FPMV.pdf.

8. Правове регулювання страхової діяльності : навч. посіб. / О. П. Гетманець, О. М. Шуміло, Т. В. Колеснік та ін. ; за ред. О. П. Гетманець, О. М. Шуміла. 2-ге вид., із змінами. Х. : Право, 2014. 400 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/284>.

Додаткова

9. Аберніхіна І.Г., Сокиринська І.Г. Фінанси страхових організацій : навчальний посібник. Дніпро: Пороги, 2019. 198 с. URL: https://nmetau.edu.ua/file/finansi_strahovih_organizatsiy_navchalniy_posibnik_dlya_sayta.pdf.

10. Білоус Н.М. Корпоративні стратегії управління стійкістю страхових компаній : монографія. К. : Видавничий дім «Кондор», 2017. 234 с.

11. Форманюк В.І. Правове регулювання страхової діяльності в Україні. *Часопис цивілістики*. 2017. Випуск 20. С. 100-102. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8670/22.pdf.pdf?sequence=1>.

12. Землячова О.А. Оцінка фінансового стану страховика та шляхи його поліпшення. *Науковий вісник : Фінанси, банки, інвестиції*. 2014. № 2. С. 54-66.

13. Щербань О.Д. Джерела забезпечення фінансової надійності страховика. *Зовнішня торгівля : економіка, фінанси, право*. 2015. № 3 (80). – С. 222-230.

Інформаційні ресурси

14. <https://www.nau.ua> – Інформаційно-пошукова правова система «Нормативні акти України (НАУ)».

15. <http://uainsur.com> – Ліга страхових організацій України: офіційний сайт.

16. <https://bank.gov.ua> – Офіційний сайт Національного банку України.

17. <https://forinsurer.com> – Форіншурер – журнал про страхування в Україні.

18. <https://www.kmu.gov.ua> – Урядовий портал.

19. <https://rada.gov.ua> – Офіційний веб-портал Верховної Ради України.

20. <http://www.mon.gov.ua> – Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України.

1. Поняття ризику та його основні характеристики

В життєвій практиці термін "*ризик*" найчастіше розуміється як небезпека, ненадійність, загроза, непевність, можливість зазнати збитків. З наукової точки зору під ризиком розуміють вірогідність настання події, котра зумовить прямі або непрямі збитки майновим інтересам юридичної або фізичної особи.

Ризик є реальним, а тому невід'ємним елементом особистого і громадського життя, а також виробничої діяльності. Багато ризиків носить

об'єктивний характер, тобто вони не залежать від волі людини. Частина ризиків носить суб'єктивний характер, тобто вони залежать від дій або поведінки людини, але їх реалізація ніколи не є бажаною для особи чи суспільства. По суті справи, життя людини та її виробнича діяльність проходить в умовах постійного ризику, проте не кожен з ризиків реалізується і приносить збиток. Кожній сфері діяльності, кожному способу життя людини властиві свої ризики.

Основними характеристиками ризику вважають:

- 1) існування;
- 2) вірогідність настання;
- 3) непередбачуваність часу і місця настання та величини заподіяного збитку.

Додатковими характеристиками ризику вважають його змінність (непостійність) і стадійність (етапність). Серед загальної маси ризиків можна виділити як окремі, незалежні один від одного ризики, настання одного з котрих не призводить до реалізації інших, так і комплексні, залежні один від одного, коли внаслідок настання одного з них настають інші (так званий "ефект доміно"), або коли на одному об'єкті одночасно реалізується кілька ризиків і настає їх кумуляція.

Ризики – можлива небезпека втрат, зумовлена певними природними явищами (землетруси, паводки, засуха тощо), випадковими подіями техніко-технологічного характеру (пожежа, аварії, вибухи тощо), кримінальними явищами (крадіжки, розбійницькі напади, шахрайство і т.ін.) та явищами суто економічного характеру, різноманітність котрих досить стрімко зростає у зв'язку з поглибленням суспільного поділу праці, розвитком кредитної системи (порушення ритмічності поставок, кризи неплатежу, інфляція тощо)

2. Класифікація ризиків

Класифікація ризиків може бути досить різноманітною залежно від критерію, покладеного в її основу.

Ризики класифікуються за критеріями:

- 1) причини;
- 2) об'єкта;
- 3) наслідку;
- 4) величини;
- 5) можливостей настання;
- 6) можливостей їх страхування.

За критерієм причини ризики діляться на *природні і антропогенні* (зумовлені діяльністю людини).

Природні ризики здебільшого об'єктивні, серед антропогенних є суб'єктивні і об'єктивні. Розвиток виробництва та бездумне і недалекоглядне використання досягнень науки і техніки призводить до значного збільшення частки антропогенних ризиків, котрі, переплітаючись з природними, наносять величезні збитки економіці і навколишньому середовищу.

Основних об'єктів, котрим настання ризиків наносить збиток, лише два - це *майнові і немайнові (особові) об'єкти*. До майнових об'єктів відносяться усі різновидності майна. В складі особових об'єктів дві достатньо різні групи – 1) життя і здоров'я; 2) моральні відчуття (моральні збитки).

За наслідками ризики діляться на *чисті і спекулятивні*.

Наслідками чистих ризиків є або збиток, або його відсутність (нуль збитків). Реалізація цих ризиків не приносить доходу (прибутку). До чистих ризиків відносяться усі природні і багато антропогенних. Чисті ризики підлягають страхуванню.

До спекулятивних ризиків відносяться ризики з так званими двоїстими наслідками. При їх настанні іноді може отримуватися не нульовий результат чи збиток, а певний дохід (прибуток).

Дуже важливою є класифікація ризиків за критерієм **величини збитків**, зумовлених цими ризиками. Переважно тут застосовується два поділи ризиків: на *незначні, малі, середні, великі та катастрофічні ризики та на великі і масові*. Така класифікація, в свою чергу, вимагає встановлення вартісних показників або термінологічних визначень, які ризики відносити до певних класифікаційних груп. Переважно застосовується другий спосіб - термінологічний.

До *катастрофічних ризиків* відносяться ризики, які настають на великих територіях і наносять великомасштабні збитки, котрі не завжди можуть відшкодувати страхові компанії. Катастрофічні збитки переважно пов'язуються з землетрусами, виверженням вулканів, ураганами, повенями, а останніми роками - терористичними актами.

Середні ризики – найбільш поширені за величиною, їх розміри мало відхиляються від середніх значень за останні 3-5 років.

Малі і незначні ризики є похідними від середніх – вони менші від них в кілька разів і переважно настають значно частіше. Конкретні показники співвідношень між середніми, малими і незначними збитками залежать від галузі чи об'єктів страхування і встановлюються страховими компаніями.

До *масових* відносяться ризики, менші за розмірами, котрі охоплюють значну кількість об'єктів або значні території. До них відносяться нещасні випадки, захворювання, знищення або пошкодження майна малих і середніх підприємств, корпусів автомашин та інших наземних транспортних засобів.

Класифікація за критеріями *можливостей настання* групує ризики на три види: *потенційні, реальні і реалізовані*. Поки юридична або фізична особа не володіє або не розпоряджається певним об'єктом, у неї відсутній ризик його втрати, знищення чи пошкодження. З появою об'єкта з'являється потенційний ризик його втрати. Коли ж обставини складаються так, що об'єкту загрожує певна негативна подія, то уже існує реальний ризик його втрати. Настання такої події переважно зумовлює пошкодження, знищення чи втрату об'єкта і означає реалізацію ризику.

За критерієм *можливостей страхування* ризики класифікуються на ті, що підлягають страхуванню (страхові ризики) і ті, які страхуванню не підлягають (нестрахові ризики).

Страховий ризик – певна подія, в разі настання якої проводиться страхування. Вона має ознаки вірогідності й випадковості. Страхується той ризик, за котрим можна оцінити ймовірність страхового випадку, визначити розмір збитку та обчислити ціну страхової послуги й можливу частку страхового відшкодування.

Нестраховий ризик – подія, що супроводжується втратами для потерпілого, але не підлягає страхуванню, найчастіше у зв'язку з відсутністю бажання страховика взяти на себе зобов'язання щодо відшкодування збитків, спричинених цією подією. Це, як правило, ризики, за якими неможливо оцінити ймовірність страхового випадку, визначити розмір збитків та ціну страхової послуги.

3. Управління ризиком

Наука про ризики називається "ризикологією", а методи свідомого діагностування і управління ризиком – менеджментом ризику. Управління ризиком відноситься до видів діяльності, в яких інженерні науки тісно поєднуються з економічними, зокрема зі страхуванням.

Основними етапами управління ризиком є його *аналіз, контроль та фінансування*.

Аналіз ризику передбачає його розпізнавання, оцінювання та визначення дій для запобігання збитків.

Контроль за ризиком здійснюється шляхом його уникнення, зменшення, обмеження або розсіювання.

Фінансування ризику досягається шляхом самофінансування (самострахування) або передачі ризику професійним страховикам (страхування).

Власне тому, що страхування є елементом управління ризиком, із їх загальної маси виділяють ризики, котрі можна або доцільно страхувати. До їх числа відноситься більшість природних та антропогенних, а також майнових та особових ризиків. З числа особових не страхуються моральні ризики. З числа ризиків за критерієм причини до страхових відносяться *чисті ризики*, а за критерієм обсягу - *малі, середні і великі*. Не усі ризики підлягають страхуванню.

У зв'язку з тим, що із загальної маси ризиків страхується лише певна частина, необхідно чітко розмежувати *страхові і не страхові ризики*.

Страхові ризики мають кілька ознак. В першу чергу це ознака дійсної випадковості настання. Це означає, що закономірні події або події, пов'язані з

безгосподарністю, навмисними діями власників (наприклад, нездійснення ремонту і внаслідок цього протікання даху), не підлягають страхуванню. Другою ознакою страхового ризику є імовірність його настання, котру можна визначити математично одночасно з величиною можливого збитку.

Страховий ризик - це імовірна подія або сукупність подій, на випадок яких здійснюється страхування. В зарубіжній страховій справі найчастіше користуються двоїстим визначенням страхового ризику, котре дала комісія Сенату США у 1966 році. Вона розглядала страховий ризик як: 1) невпевненість щодо настання певної події в умовах, коли для цього є дві або більше можливостей; 2) застраховану особу або об'єкт (предмет).

У міжнародній страховій практиці використовуються різноманітні **методи для оцінки ризику**. Найбільш поширені з них:

- метод індивідуальних оцінок;
- метод середніх величин;
- метод відсотків.

Метод індивідуальних оцінок застосовується лише тоді, коли ризик не можна порівняти із середнім типом ризику. Страховик може лише зробити довільну оцінку, що впливає з його професійної підготовки, досвіду та суб'єктивного погляду.

Метод середніх величин полягає в тому, що окремі ризикові групи розмежовуються на декілька підгруп, щоб створити аналітичну базу для визначення ризику за ризиковими ознаками. До них належать балансова вартість об'єкта страхування, підсумкові виробничі потужності, характер технологічного циклу тощо.

При використанні **методу відсотків** береться до уваги, що він виражає собою сукупність знижок і надбавок (відхилень) до тієї аналітичної бази, яка зумовлена можливими позитивними й негативними відхиленнями від середнього ризикового типу. Ці відхилення виражаються у відсотках від середнього типу ризику.

Основою для визначення страхового платежу є страховий тариф. Його обсяг зумовлюється ймовірністю настання страхового випадку та періодом дії

страхового договору.

Страховий тариф – це: 1) ціна страхового ризику та інших витрат, необхідних для виконання зобов'язань страховика перед страхувальником за укладеним договором страхування; 2) грошова плата зі 100 одиниць страхової суми на рік або відсоткова ставка від сукупної страхової суми.

Страховик розраховує страхові тарифи, виходячи з того, що сума страхових премій, обчислених на основі тарифів, має бути такою, щоб він міг виконувати свої зобов'язання перед страхувальниками (тобто здійснити страхове відшкодування), покрити витрати на утримання страхової компанії та отримати прибуток. А тому страховий тариф включає дві частини: нетто-тариф і навантаження.

При цьому, співвідношення між складовими страхового тарифу наступне: близько 80% спрямовується на створення страхових резервів, необхідних для виплати страхових відшкодувань (нетто-ставка); близько 20% – навантаження, що йде на покриття інших виплат, пов'язаних із проведенням страхування та отримання прибутку.

Таким чином, **страховий тариф** – це ставка платежів по страхуванню з одиниці страхової суми за певний період (брутто-ставка).

При розрахунку тарифів спочатку обчислюється нетто-тариф. Саме він забезпечує формування страхових резервів для виконання страховиком своїх функцій. Тому рівень нетто-тарифу має бути визначений якомога точніше. Страховик сам не розраховує цю частину страхового тарифу. Нетто-тариф визначають актуарії, спеціалісти, які мають ліцензію на проведення таких розрахунків. При цьому застосовуються такі *методи визначення нетто-тарифу*:

- на основі теорії ймовірності та методів математичної статистики з використанням часових рядів;
- на базі експертних оцінок;
- за аналогією до інших об'єктів або компаній;
- з використанням математичної статистики і розрахунку дохідності.

Навантаження визначається емпіричним шляхом, з урахуванням фактичних розмірів витрат на ведення справ, що склалися в страховій компанії за попередній період та отриманого нею прибутку.